

ПОЧАТОК ЛИТОВСЬКОГО ПРАВЛІННЯ НА ПОДІЛЛІ (ФОРТИФІКАЦІЙНИЙ АСПЕКТ)

У статті розкриваються історичні, топографічні та військово-стратегічні умови формування історичного регіону Поділля за ранньолитовської доби – під час правління литовських князів Кор'ятовичів. Характеризується найбільш специфічна риса цього періоду – початок формування терену Поділля як «оборонного щита» Європи, що визначило подальшу долю більшості поселень як військових осередків.

Ключові слова: Поділля, Пониззя, Литва, оборонне будівництво, князі Кор'ятовичі.

Поділля як історико-географічна й адміністративно-політична одиниця сформувалося на основі давньоруського Пониззя. Територіально оформившись ще за давньоруських часів, Пониззя, упродовж століття перебуваючи в складі Золотоординської держави, утримало свою територію і стало ядром значно більшої території, загальновідомої з середини XIV ст. як Подільська земля, або Поділля. Першою супроти Золотої Орди, яка ще намагалася утримати окупаційне становище Пониззя, стала Литва. Одночасно Пониззя опинилося у фокусі політичних і територіальних інтересів Королівства Польського, Великого князівства Литовського та Угорського королівства. В середині XIV ст., в результаті понад 20-літнього протистояння, Литва здобула перемогу над Ордою. З цього часу назва Пониззя назавжди зникло з історичних джерел, натомість з'явилося Поділля, межі якого сягнули Чорного моря. На думку дослідників, які вивчали нарративні джерела та правові документи XIV ст., макротопонім «Поділля» (назва території, географічно ширшої за територію Пониззя) з'явився синхронно з початком нового історичного періоду, який історики називають литовським [1].

Територіальним правонаступником безпосередньо Пониззя стало Мале Поділля, розташоване в межиріччі п'яти дністровських допливів. Крайнім із заходу містом, яке дослідники пов'язують з Пониззям, а згодом з Поділлям, була Теревовля [2].

За картографічними матеріалами середини XVI – третьої чверті XVII ст. межі Поділля, яке розділялося на Верхнє Поділля (Alta Podolia) та Нижнє Поділля (Bassa Podolia), не були сталими. На заході вони змінювалися на обширі між річкою Збруч та м. Рогатином Івано-Франківської області; топографічним рубежем, який на початковому етапі формування Поділля, в XIV ст., визначив його північний кордон, а заодно розмежував його з Волинною, було озеро-болото Амадока [3]. Цей кордон змінювався в XV – XVI ст., в процесі висихання озера, утворення на його місці боліт і лісів та поступового залюднення цього великого терену. Відтоді північна межа втратила чіткий топографічний рубіж; її формування тривало в часі і визначилося приблизно по лінії Збараж – Старокостянтинів – Хмільник. Зникнення чіткого північного кордону спричинило коригування західних та східних кордонів. Східний кордон, на межі з кочовим степом, у процесі зменшення територій кочовиків рухався від м. Бара Вінницької області до м. Очакова Одеської області. Західний кордон пройшов по р. Стрипі на Тернопільщині. Незмінним залишався південний кордон, що співпадав з середньою течією Дністра [4].

Специфікою Поділля було й те, що воно сформувало своєрідний «оборонний щит» на шляху кочовиків, які здійснювали грабіжницькі походи, прямуючи на захід, на Львів і далі, в Європу, трьома шляхами – Чорним, Кучманським та Волоським. Ці шляхи немов підковою охоплювали Поділля. Відтак їх трасування вплинуло на формування кордонів Подільської землі та «рух» кордонів у часі; водночас воно значною мірою вплинуло й на розвиток фортифікаційного будівництва.

Долю «Великого Поділля», яке в XVI – XVII ст. простягалося до Чорного моря, на думку Р.Батури та Ф.Шабульдо, вирішувала значно менша область – Мале Поділля, північно-східною межею якого був Південний Буг. О.Білецька ототожнює Мале Поділля з Пониззям [5]. В цілому поділяючи цю думку [6], вважаємо, що саме тут, на відносно невеличкій території, де були зосереджені найдавніші міста Пониззя, знаходилася арена основних політичних та військових баталій, що невдовзі перекроїли карту Східної Європи.

Л.Войтович ставить слушне питання: як і чому на середину XIV ст. сформувалася така географічна область, як Поділля? – і сам дає на нього відповідь: ця територія була сформована

.....
ще з другої половини XIII ст. як улус певної гілки Чингізидів, перебуваючи в управлінні нащадків болохівських князів, що вціліли після карального походу Данила Романовича в 1256 р. на Болохівщину. Ними були, на думку дослідника, князь Дмитро з Мономаховичів та його син Федір Дмитрович [7].

За браком надійної джерельної бази дослідники не можуть визначитися щодо принципових моментів історії Поділля, пов'язаних із початком литовського правління. За повідомленнями білорусько-литовських літописів, у середині XIV ст. внуки великого литовського князя Гедиміна, сини князя Михайла-Кор'ята, який тримав Новогрудок Литовський, а водночас небожі великого литовського князя Ольгерда – брати Юрій, Олександр, Костянтин, Борис і Федір Кор'ятовичі прийшли на Пониззя. В різних літописних списках дата цієї події розходиться в межах 1332 – 1362 рр. В числі найважливіших для розуміння історії краю і досі не розв'язаних проблем, крім дати приходу литовців на Поділля, кількісний та особовий склад клану литовських князів – братів Кор'ятовичів та черговість їх правління на Подільських землях. Не визначено також, які з подільських міст мали статус столиць удільних володінь братів Кор'ятовичів і чи існувала єдина столиця Подільської землі. Пошуки відповіді на ці питання змушують істориків вдаватися до певних реконструкцій. Разом із цим ми переконані, що історичні студії не мають перспективи без урахування досліджень матеріальної культури, а також будівельної, фортифікаційної та урбаністичної діяльності, яка активно розпочалася в період литовського правління і значною мірою визначила перебіг подальшої історії краю. На жаль, в історичних дискусіях щодо Поділля архітектурно-містобудівний компонент істориками практично не береться до уваги, а втім робляться висновки, що суперечать не лише даним архітектурно-містобудівних досліджень, але й методології вивчення історичних міст. Зокрема, більш ніж дискусійною виглядає теза О.Білецької, яка вважає, що в XIV–XV ст. «ступінь урбанізації (мається на увазі розвиток ремісничих та торговельних промислів) Поділля взагалі і Кам'янця зокрема був дуже скромний» [8]. Не менш дискусійною є думка Л.Войтовича, який стверджує, що «археологічні розкопки на території Кам'янця дозволяють говорити про окремі поселення ще в VIII–IX ст., але, схоже, що справді Кор'ятовичі застали тут пустку, де гуляли олені. Кам'янець почав будуватися після 1362 р.» [9], демонструючи інформаційну необізнаність щодо архітектурних та містобудівних досліджень Кам'янця-Подільського.

Появу Кор'ятовичів на Поділлі І.Мицько пояснює їхніми спадковими правами на Пониззя по жіночій лінії [10]. Втім не виключено, що претензії на Поділля їхнього батька Новогрудського князя Кор'ята-Михайла були пов'язані з подіями, які мали місце за часів правління Данила Галицького, коли Новогрудок був предметом тривалого протистояння Данила і литовського князя Міндовга. Це протистояння завершилося перемир'ям, скріпленим шлюбом сина Міндовга Войшелка з сестрою князя Шварна Даниловича, котрий володів Новогрудком з прилеглими землями [11]. Втім, поза сумнівом, мав рацію Н.Молчановський, вважаючи, що невелика вотчина Кор'ята Новогрудського була затісна для його численних нащадків [12].

Думки дослідників з приводу особового складу князівського клану Кор'ятовичів та його внутрішньої ієрархії неоднозначні. Загальноприйнятою є версія, згідно з якою найстаршим із чотирьох братів вважається Юрій, за ним ідуть Олександр, Костянтин і Федір [13]. Грунтуючись на літописному повідомленні щодо пропозиції польським королем Казимежем III руки своєї на той час незаміжньої доньки князю Костянтину Кор'ятовичу [14], Н.Молчановський зробив висновок, що мова могла йти про незаміжню на той час Кунігунду, згодом одружену з князем Людовіком Венгерським, і відніс цю пропозицію до 1339 р. [15]. Ф.Шабульдо розвиває цю тезу: королівську дочку за тогочасними правилами могли сватати лише за старшого з братів-князів, а подія ця мала місце до 1345 р.: саме цього року, отримавши відмову Костянтина, Казимеж III видав Кунігунду за Людовіка Венгерського [16]. Висновок щодо старшинства Костянтина, а не Юрія поділяє і Л. Войтович [17], який подає свою версію складу князівського клану Кор'ятовичів-Гедиміновичів. Згідно з його версією, виникають нові історичні постаті і, відповідно, нові питання. Старшим з Кор'ятовичів Л.Войтович називає Костянтина, за ним ідуть Юрій, Олександр, Федір, Борис (Семен-Борис), Лев-Гліб, Семен, Василь. На думку дослідника, який у своїй монографії оперує бодай найбільшою джерельною базою, у 1341–1342 рр. князі Кор'ятовичі отримали уділи у володіннях волинського князя Любарта Гедиміновича: Костянтин – Брацлавщину (Прославію), Юрій – північно-східну частину Волині з центром у Любарі, Олександр — Теревовлю [18].

Мале Поділля, яке становило своєрідний анклав в оточенні вищезазначених земель, у цей час ще належало нащадку болохівських князів князю Дмитру з Мономаховичів. Після битви на Синій Воді князь Дмитро зникає з подільських обр'їв; «татарського князя Деметрія», згаданого в датованому 1368 р. документі угорського короля Людовіка, Л.Войтович вважає князем Малого Поділля Дмитром, який після синьоводської битви втік з татарами разом із сином Федором Дмитровичем (загадковим князем, який довгий час бентежив дослідників «вірменської грамоти 1062 р.» [19]).

Якщо йти за висновками дослідників нарративних та актових джерел, початковий період литовської експансії розпочався з прилеглих до Малого Поділля земель, які пізніше сформували Велике Поділля. В цей час Мале Поділля (історичне Пониззя), охоплене, мов підковою, з заходу, півночі та сходу новими володіннями Кор'ятовичів, ще перебувало під протекторатом ослабленої Золотої Орди. В цей період відбувся вихід на політичну арену міста Кам'янця, який, можливо, і був укріпленим осередком останніх князів Пониззя – Дмитрія та його сина Федора Дмитровича – в останні роки перед остаточною втратою золотоординського протекторату.

Поступово кільце литовських володінь навколо Малого Поділля зімкнулося, і воно було поглинуте Великим Поділлям. Після битви на Синій Воді до володінь Кор'ятовичів була приєднана територія лівобережжя Дністра в його нижній течії, разом з Білгородом-Дністровським, і межа Поділля сягнула Чорного моря. Наскільки можна пов'язувати приєднання Малого Поділля безпосередньо з битвою на Синій Воді, сказати важко: мало ймовірно, щоб упродовж двадцяти років невеличка область з православним населенням, перебуваючи під номінальним протекторатом ослабленої Орди, протистояла величезним литовським володінням з етнічно і релігійно спорідненою автохтонною людністю. І якщо це було саме так, то повинна б існувати якась вагома причина, яка б стримувала наступ литовців і забезпечувала ефективне протистояння Малого Поділля Поділлю Великому. Наразі ми такої причини не бачимо.

Після приєднання Пониззя до складу Подільської землі повинен був відбутися перерозподіл удільних земель між князями Кор'ятовичами. Пониззя як історична область перестало існувати, натомість у документах з'явилася інша територіальна одиниця – Мале Поділля – з особливим статусом та окремим воєводою, згадуваним у джерелах ще в 1433 р. [20].

Було би помилкою вважати, що завершення золотоординської доби і початок доби литовської відбулися без жодного спротиву з боку подолян, виключно в режимі адміністративної зміни правлячих еліт. Джерела (в основному русько-литовські літописи) певною мірою ідеалізують прихід литовців на Поділля, опускаючи реальні події неминучого протистояння за обставин зміни сюзеренітету. Адже попередники Кор'ятовичів забезпечували існування Пониззя за Татарщини і, очевидно, користувалися підтримкою місцевого населення. Втім більшість із нечисленних джерел стверджує, що свою політичну владу на Поділлі литовські князі реалізовували мирним шляхом. На причину цього вказує Л.Войтович: починаючи з хана Узбека золотоординські хани перестали бути віротерпимими [21], і це, очевидно, змінило ставлення подільського населення до окупантів. Натомість відсутність намірів експансії, релігійна толерантність православних литовців стосовно до місцевого населення та військова підтримка в боротьбі з монголо-татарами стали запорукою мирної інтеграції литовців у подільське середовище. Кор'ятовичі запропонували подолянам програму військового опору ординцям. Через союз із місцевими боярами (які традиційно, з золотоординських часів, називалися «отаманами» і виконували функції представників ординської адміністрації) та населенням, з яким їх зблизило протистояння Золотій Орді, вони розпочали модернізацію старих і зведення нових оборонних укріплень і замків. Попри те, що на початку правління Кор'ятовичі називали себе «литовськими князями» [22], подоляни не вважали їх завойовниками; в джерелах про них збереглися згадки як про захисників краю від татар. Особиста присутність князів-рицарів на порубіжних з Ордою подільських землях зіграла вирішальну роль в опануванні ними цього багатого і стратегічно важливого краю. Документально підтверджено, що Кор'ятовичі налагодили тісні стосунки з місцевою боярською верхівкою, яка сформувала князівське оточення [23]. За характером пізніших грамот, наданих Кор'ятовичами, спостерігаємо, як «литовські князі» перетворюються на «князів, дідичів і господарів Подільської землі» [24].

Найголовнішим здобутком ранньолитовського періоду, пов'язаного з правлінням князів Кор'ятовичів, було формування на Поділлі засад державності, розбудова адміністративної системи та оборонної інфраструктури. Кор'ятовичі спиралися передусім на місцеву українську (руську) боярську верхівку, намагаючись зміцнити її, прив'язуючи до нової феодалної системи шляхом надання земельних володінь [25].

Після Синьоводської битви влада татар на Поділлі значно ослабла, але періодична виплата подольцями данини Орді свідчить про присутність ординського компоненту у зовнішній політиці Подільської землі принаймні до кінця XIV століття. За таких обставин питання зовнішньої безпеки Поділля зі сходу було для Кор'ятовичів першочерговим.

Феноменом історії Поділля сер. XIV– сер. XV ст. була багатовекторність зовнішньополітичних стосунків. За часів Кор'ятовичів зовнішні зв'язки Поділля набули виразних ознак державної політики. Кор'ятовичі шукали в Європі потужних союзників для організації опору татарам. Їм випала місія правити Поділлям в умовах усе ще часткової залежності від Золотої Орди, одночасно підтримуючи дипломатичні стосунки з Молдавією, Угорщиною та Польщею.

За доби правління Ко'ятовичів на Поділлі розгорнулося масштабне оборонне будівництво. Гадаємо, саме з реалізацією цієї масштабної фортифікаційної програми було пов'язане надання 1374 р. грамоти на самоврядування місту Кам'янцю, яка стимулювала процес формування міської інфраструктури, в тому числі й оборонної, закріплюючи за міщанами обов'язок «город твердити». Грамоти, видані подільським боярам литовськими князями, свідчать, що в цей час існувала певна диференціація фортифікаційних споруд; зокрема розрізнялися укріплення міст («твержі») та князівські «замки». З текстів грамот Кор'ятовичів випливає також, що князі приділяли увагу зміцненню як замків, так і обороноздатності міст: в обов'язки бояр і «землян» входило «город твердити» [26]. Вказаний у грамоті 1374 р. обов'язок міщан «зміцнювати місто для себе» або ж сплачувати кошти до князівської казни на утримання фортифікацій є свідченням виразного впливу німецького права [27]. В оточенні князів значну роль відігравала військова боярська еліта: свідками підписання грамоти 1374 р. були військові особи – кам'янецький воєвода Остап Матвій Малентович, червогородський воєвода Гринько, смотрицький воєвода Олесько. В ці часи на Поділлі існували численні «твержі» – у Смотричі, Бакоті, Скалі-Подільській, Червонограді та інших містах. Їхня поява не обов'язково пов'язана з оборонним будівництвом литовських князів; деякі укріплення було реконструйовано на основі залишків фортифікацій давньоруської доби. Немає сумніву, що і фортифікації головного міста Поділля впродовж майже півстоліття князювання Кор'ятовичів на Поділлі зазнали ґрунтовної реконструкції [28].

Відомо, що литовці раніше за своїх східних сусідів, ще в XIII ст., опанували муроване будівництво; про це свідчать потужні кам'яні й цегляні волинські вежі-донжони, так звані «вежі-стовпи» [29]. Зокрема замок у Новогрудку, «родинне гніздо» Кор'ятовичів, успадковане Михайлом Кор'ятом від батька, великого литовського князя Гедиміна, вважався одним із наймогутніших у Литві: 1274 р. він витримав штурм галицько-волинських князів і татар, а в 1391 та 1394 рр. – хрестоносців. У XIV ст. литовці запозичили вогнепальну зброю в хрестоносців, успішно використовуючи її при штурмах. Водночас вони модернізували свої замки, котрі мали цій зброї протистояти [30]. Безперечно, внуки Гедиміна були знайомі як з прогресивними течіями європейської фортифікації, так і з досвідом литовської фортифікаційної школи, відомої з XIII ст. мурованими замками-кастелями [31]. Крім того, постійні контакти подільських князів з краківським королівським двором – як за часів Казимежа Великого, так і в період, коли на польський трон сів їхній двоюрідний брат Ягайло, – відкривають ще один шлях запозичення європейського досвіду – через Польщу. Присутність у гербі Кор'ятовичів елементів анжуйського герба, яким користувалися угорські королі, свідчить про васальні зв'язки подільських князів з Угорщиною, котра посідала авангардне місце в будівництві мурованих фортифікацій і з якою військова еліта Поділля мала спільну програму опору Орді [32]. Не менш стислі контакти мали подільські князі з Молдавією, відомою своїми потужними замками і фортецями [33].

Отже, саме за ранньолитовських часів [34] на Поділлі розпочалося формування масштабної програми оборони краю, що визначила військово-стратегічний феномен Поділля як краю замків і фортець – «Подільського щита», який із XIV до кінця XVII ст. стояв на захисті Європи. Такої кількості оборонних, суто бойових замків, як на Поділлі, немає в Україні. Замки, розташовані західніше цього регіону, подекуди мають риси резиденцій. Подібних замків не

знало Поділля, яке жило в умовах постійного військового протистояння. Чим далі на схід, чим ближче до кочового степу, тим складнішими були умови для зведення і функціонування фортифікацій, тим менше збереглося оборонних споруд.

Програму, розпочату Кор'ятовичами, продовжували Спитко Мельштинський (1395–1399), великий литовський князь Вітовт (до 1430 р.), а згодом королі та примаси Польщі. Найбільш висунутими на схід оборонними форпостами стали Бар, Муровані Курилівці, Шаргород, Буша та Стіна [35].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Батура Р.К. Борьба Литовского княжества против Золотой Орды. От нашествия полчищ Бату до битвы у Синих Вод. Автореф. дис. канд. ист. наук. – Вильнюс, 1972; Войтович Л.В. Подільське князівство (XIV – початок XV ст.) // Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII – XVI ст. – Львів, 1996; Білецька О. Поділля на зламі XIV і XV ст.: до витоків формування історичної області. – Одеса: Астропринт, 2004; Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. – Киев, 1987.
2. Теребовля була центром окремої землі, одним з найдавніших опорних пунктів Галицького князівства яка, на думку дослідників, включала наддністрянські терени з містами Ушицею, Бакотою, Калюсом. В XIV ст. теребовлянський округ фігурував в числі земель Поділля. Це дало підстави зарахувати до Теребовлянської землі межиріччя великих і малих допливів Дністра – Бушки, Мурашки, Дерли, Немії, Ушиці, Студениці, Тернави, Смотрича, Жванця, Збруча, Нічлави, Серета. Цієї думки дотримувались М.Барсов, М.Грушевський, Г.Ловмянський, а з сучасних дослідників Л.Войтович (див. Войтович Л. Вказ. праця, с. 106). О.Білецька не погоджується з зарахуванням Теребовлянщини до складу Поділля (Білецька О. Вказ. праця, с. 24).
3. Амадоцьке озеро снувало у вигляді великого водоймища на півночі Хмельниччини та Тернопільщини; розміри його сягали до 130 км в напрямі злі сходу на захід і близько 30 км в напрямі з півночі на південь. Позначене на середньовічних картах XV–XVI ст. Проблемі походження озера присвячено низку робіт автора, зокрема: Пламеницька О., Пламеницька Є. Кам'янець-Подільський – місто на периферії римської імперії. Найдавніша урбаністична структура і фортифікації // Пам'ятки України: Історія і культура. – 1999. – № 3–4. – С. 1–80.
4. Пламеницька О. Початок мурованого оборонного будівництва на Поділлі // Архітектурна спадщина України. – Вип. 1. – К., 1994. – С. 40.
5. Білецька О. Вказ. праця. С. 155–156, 195–196.
6. О.Білецька ототожнює Мале Поділля з Західним Поділлям, до якого відносить територію округів з п'ятьма містами – Червоногородом на р.Стрипі, Скалою на р.Збруч, Смотричем і Кам'янцем на р.Смотрич та Бакотою на Дністрі. Велике Поділля, на думку дослідниці, обіймало Східне Поділля з містами Меджибожем, Божським, Брацлавом, Сокильцем та Вінницею. З незрозумілих причин дослідниця не розглядає зафіксований на картах XVII ст. поділ Поділля на Верхнє та Нижнє (Alta Podolia, Bassa Podolia), який відповідає давній частині Поділля (Верхнє Поділля) та частині, яка увійшла до складу Поділля після виходу південного кордону Великого князівства Литовського до Чорного моря (Нижнє Поділля). Гадаємо, Велике Поділля включало Верхнє та Нижнє Поділля. Що стосується Малого Поділля, то його доречніше віднести до найдавнішої частини території Поділля, яку О.Білецька вважає Пониззям (Білецька О. Вказ. праця. – С. 155–156, 195–196, 297).
7. Войтович Л. Вказ. праця. – С. 106.
8. Білецька О. Вказ. праця. – С. 230. Навряд чи можна погодитись, що поняття «ступінь урбанізації» тотожне «розвиткові ремісничих і торговельних промислів».
9. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. Львів, 2000. – Розд. 4.17.
10. Мицько І. Cherchez la femme або генеалогічний аспект історії Подільської держави // Семінарії «Княжі часи». – Львів, 2002.
11. Баранаскас Т. Новогрудок в XIII в.: история и миф // Castrum, urbis et bellum: збірник наукових праць: присвячається пам'яті професора Міхаса Ткачова, Баранавічы, 2002, с. 36.
12. Молчановский Н. Очерк известий о Подольской земле до 1434 года: Преимущественно по летописям // Сб. соч. студентов Университета св. Владимира. – Вып. VIII. – Киев, 1886. – С. 192.
13. Сіцінський Ю. Поділля під владою Литви. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 17–43.
14. Летописи белорусско-литовские. Полное собрание русских летописей. – Т. 35. – Москва, 1980. – С. 66.
15. Молчановский Н. Вказ. Праця. – С. 196–199.
16. Шабульдо Ф. Вказ. Праця. – С. 49–50.
17. Войтович Л.В. Подільське князівство... – С. 108–109.
18. Там само.
19. Войтович Л. Князівські династії... – Розд. 4.17, табл. 49. Л.Войтович висловлює припущення, що після наступу на Пониззя Великого князівства Литовського, вирішальної битви литовців з

- ординцями на Синіх водах 1362 р. і поразки ординців князь Федір Дмитрович послав у Крим заклик по допомогу перед загрозою наступу литовців. Цей заклик відомий в історіографії як «вірменська грамота Федора Дмитровича 1062 року», яку прийнято вважати фальсифікатом.
20. Білецька О. Вказ. Праця. – С. 155.
  21. Войтович Л.В. Подільське князівство... – С. 107.
  22. Грамоти XIV ст. – Київ: Наукова думка, 1974. – С. 30, 50.
  23. Kurtyka J. Podole pomiędzy Polską a Litwą w XIV i 1. połowie XV wieku // Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu. – Т. 1. – Kraków, 2000. – S. 25–27.
  24. Грамоти XIV ст. – С. 50; Кам'янець-Подільський міський державний архів. – Ф. 120, оп. 1. – Од. зб. 1631. – Арк. 21–22.
  25. Антонович В. Українські міста // Руська історична бібліотека. Т. XXI Руська історична бібліотека. Т. XXIV. Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII в. – Ч. 1. – У Львові, 1904. – С. 313; Сіцінський Э. Вказ. праця. – С. 53–54.
  26. Грамоти XIV ст. – С. 30, 50, 102.
  27. Владімирський-Буданов М. Німецьке право в Польщі й Литві // Руська історична бібліотека. Т. XXIII, XXIV. Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII в. – Ч. 1, 2 – У Львові, 1904. – С. 23–24.
  28. Пламеницька О. Кам'янець-Подільський. – Київ: Абрис, 2004. – С. 108–111.
  29. Раппопорт П.А. Вольские башни // Материалы и исследования по археологии СССР. – № 31. – Т. II. – М., 1952. – С. 202 – 223.
  30. Абрамаускас С.С. Развитие каменного строительства в Литве в XIII–XVI веках. – Автореферат дис. канд. арх. Москва-Каунас, 1965; Ткачоў М. Замкі Беларусі. – Мінськ: Польша, 1977.
  31. Абрамаускас С. К вопросу генезиса крепостных сооружений типа кастель в Литве (на примере замка Медининкай) // Научные труды высших учебных заведений Литовской ССР. Строительство и архитектура. – III. – № 3. – Каунас, 1963. – С. 73 – 107; Раппопорт П.А. Вказ. праця.
  32. László G. Magyarország váráépítészete. (Vázlat a Magyar váráépítés fejezeteiről). – Budapest, 1955.
  33. Şlapac M. Cetatea Albă. Studiu de arhitectură militară medievală. Chişinău, 1998.
  34. Ранньолитовський часом ми називаємо період правління на Поділлі князів Кор'ятовичів. Після 1393 р. відбувся перерозподіл влади на Поділлі між Литвою та Польщею, в результаті якого з 1410 до 1430 р. одноосібним правителем на Поділлі був Великий литовський князь Вітовт. Цей період ми вважаємо пізньолитовським.
  35. Пламеницька О. Початок мурованого оборонного будівництва... – С. 41; Пламеницька О. Барський замок // Військово-історичний альманах. 2002. – № 2. – С. 100–107; Пламеницька О. Комплекс споруджений на Замкової горі. Томашпольський район, с. Стена // Памятники истории и культуры Винницкой области. Материалы к Своду памятников истории и культуры народов СССР по Украинской ССР. – Вып. 8. – Киев, 1990. – С. 194–198; Tregubowa T. O urbanistyce i architekturze Szarogrodu // Biuletyn Historii Sztuki. – Warszawa, 1995. – Nr 3–4. – S. 241–253.

О.А. Пламеницька ПОЧАТОК ЛИТОВСЬКОГО ПРАВЛІННЯ НА ПОДІЛЛІ (ФОРТИФІКАЦІЙНИЙ АСПЕКТ)

В статті розкриваються історичні, топографічні та військово-стратегічні умови формування історичного регіону Подолья в ранньолитовський період, во время правління литовських князів Коріатовичей. Характеризується найбільш специфічна черта цього періода – початок формування території Подолья як «оборонного щита» Європи, що определило дальнішу судьбу більшості поселень як військових плацдармів.

Ключеві слова: Подольє, Понизьє, Литва, оборонне будівництво, князів Коріатовичей.

О.А. Plamenyts'ka THE BEGINNING OF LITHUANIAN GOVERNMENT IN PODOLIA (FORTIFIED ASPECT)

The article reveals the historical, topographical and military-strategic conditions of the formation of the historic region of Podolia in early Lithuanian epoch -during the rule of Lithuanian princes Kor'yatovyches. It characterizes the most specific feature of this period – the beginning of the formation of Podolia as a «defense shield» of Europe, which determined the fate of most settlements as military centers.

Keywords: Podolia, Lowlands, Lithuania, defense construction, princes Kor'yatovyches.